

Jaarcongres voor Historici 2016

Samenwerken voor Geschiedenis

4 November in het Rijksmuseum Amsterdam

Programma

Position Paper

Werkgroep Beroepsethiek

I – Achtergrond

Doel en uitgangspunten

De werkgroep beroepsethiek van het KNHG beoogt in dit *position paper* de kritische reflectie op waarden en normen binnen de beroepsgroep van historici te versterken. Uitgangspunt daarbij is behoedzaamheid. Het is zinvoller te zoeken naar waarden die een gemeenschappelijk handelingskader kunnen bieden, dan om te koersen op normering in de vorm van strikte gedragsregels. Het opstellen van vaste beroepscode's fixeert vaak de gedachtenwisseling. Daarom wil de werkgroep over deze kwesties in dialoog, liefst naar aanleiding van dilemma's waarvoor historici zich geplaatst zien in specifieke politieke en culturele contexten. Verder realiseert de werkgroep zich terdege dat er al veel gedragsregels en codes bestaan binnen aanpalende disciplines en beroepsgroepen. Het is van belang om te expliciteren hoe wij ons daar als professionele historici toe verhouden.

Aanleiding

Op het KNHG najaarscongres [Naar eer en geweten. Beroepsethiek en de persona van de historicus](#) in november 2014 bleek bij veel deelnemers behoefte te bestaan aan reflectie op de beroepsethiek van historici. Daarom heeft het Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap een [werkgroep beroepsethiek](#) in het leven geroepen.¹ Deze werkgroep onderzoekt of en hoe we deze reflectie op de beroepspraktijk handen en voeten kunnen geven.

¹ De KNHG-Werkgroep beroepsethiek werd ingesteld in juni 2015. Leden zijn: Susan Legêne (VU, voorzitter van de werkgroep, tevens voorzitter van het KNHG); Charles Jeurgens (RUL en UvA, bestuurslid KNHG); Jouke Turpijn (UvA, bestuurslid KNHG), Leonie de Goei (directeur KNHG), Antoon de Baets (RUG), Ed Jonker (UU), Lauren Lauret (RUL), Vincent Loth (VGN), Tim Riswick (RUN), Stef Scagliola (EUR) en Emma Los (vrijgevestigd historica). Beroepsethicus Jos Kole (RUN) treedt op als adviseur. Vanaf september 2015 tot zomer 2016 was historica Eva Supèr, vrijwilliger KNHG, secretaris van de werkgroep.

Het KNHG en de werkgroep willen hierbij wel initiërend en faciliterend te werk gaan, maar zich absoluut geen uitvoerende of handhavende rol aanmatigen. Het is goed dat duidelijk te maken, want beroepsethiek en beroepscode zijn nu eenmaal begrippen die snel geassocieerd worden met strikte gedragsregels, strenge voorschriften en zelfs tuchtrechtspraak. Niet zelden gaat handhaving van zelfbedachte ge- en verboden gepaard met marktbeheersing en *closed shops*. Die kant willen wij nadrukkelijk niet op. Geschiedenis is van iedereen (Fernand Braudel). Debatten over gebruik en misbruik van de geschiedenis en de positie van de historicus zijn al oud. Recent zijn de velden van herinnering en erfgoed gevoelige terreinen geworden. Ook de vormgeving, toegankelijkheid, omvang en sturing van digitale gegevensbestanden scheppen nieuwe ethische dilemma's. Discussies daarover zijn leerzaam. Het is niet aannemelijk en ook niet wenselijk dat deze gedachtenuitwisselingen tot vaste uitkomsten leiden. Het veld van historisch onderzoek en representatie moet open en vrij toegankelijk blijven.

Werkwijze

De behoefte aan openheid staat het zoeken naar basiswaarden die ten grondslag liggen aan fatsoenlijke of eerlijke geschiedschrijving niet in de weg. Datzelfde geldt voor het nadenken over wat een verantwoord publiek optreden als professioneel historicus inhoudt. Het proces van meningsvorming daarover helpt positieve waarden te benoemen en kan bescherming bieden door beroepsmatige minimumvoorwaarden te formuleren waar historici recht op hebben. Het formuleren van dergelijke standaarden geeft aan onder welke condities historici horen te kunnen werken, zoals vrije toegang tot archieven en bronbestanden, en vrije publicatiemogelijkheden. Die voorwaarden voor een open historische cultuur zijn niet vanzelfsprekend, en in de context van nationale en internationale (EU-) wet- en regelgeving aan verandering onderhevig. Alleen binnen de waarborg van vrij historisch onderzoek is de vraag naar de kenmerken van verantwoorde geschiedschrijving gerechtvaardigd. Dan kunnen we het gesprek over professionele verplichtingen, over de *do's* en *dont's* in de historische beroepspraktijk, in een sfeer van onderling vertrouwen voeren.

Het is daarbij verstandig het terrein van de beroepsethiek te beperken tot het werk van professionele historici. Onder de beroepsgroep van historici verstaat de werkgroep iedereen die er aanspraak op maakt zich op wetenschappelijk verantwoorde wijze met het verleden en de overblijfselen daarvan bezig te houden. In de regel zal deze claim geruggensteund worden door een in het Hoger Onderwijs verworven wettelijke graad. Een punt van aandacht daarbij is de beperkte sociale en culturele bandbreedte die het vak nu lijkt te hebben. Openheid voor een brede samenstelling van de beroepsgroep is voor het vak van groot belang.

Verwante praktijken

We hoeven als historici in de beroepsethiek het wiel niet opnieuw uit te vinden. Naast de in Nederland gegarandeerde algemene grondrechten als vrijheid van meningsuiting en naast de principes van de [Nederlandse Gedragscode Wetenschapsbeoefening](#) bestaan er specifieke gedragsregels voor archieven, musea en het onderwijs. En er zijn voor historici relevante beroepscodes in buurvakken, zoals de journalistiek, de antropologie en de psychologie. Is het wenselijk om ons daarbij aan te sluiten? Historici moeten zich er op z'n minst van bewust zijn dat ze die codes ook in hun eigen onderzoek tegen kunnen komen. Dan is het voor historici goed om te weten hoe hun onderzoek zich verhoudt tot bestaande codes, met name tot de Nederlandse Gedragscode Wetenschapsbeoefening. Ook in het buitenland bestaan al [codes voor historici](#). Steeds vaker wordt ook bij internationale aanvragen, zoals voor de European Science Foundation, expliciet gevraagd naar ethische reflectie op voorgenomen onderzoek.

De werkgroep beoogt, zoals eerder gezegd, niet om aan al die bestaande regels en richtlijnen nieuwe toe te voegen. We willen in samenspraak met de beroepsgroep nadenken over de vraag hoe de beoefenaars van het historische métier elkaar kunnen ondersteunen in het naar eer en geweten omgaan met onvermijdelijke ethische dilemma's en problemen in de beroepspraktijk. Het gezamenlijk kritisch reflecteren op de normen en waarden die in het vak en in de beroepspraktijk een rol spelen, versterkt de professionele identiteit van de beroepsgroep.

II – Basiswaarden in de historische beroepspraktijk

Als eerste aanzet om het debat in te kaderen hebben we onderstaande uitgangspunten geformuleerd. Ze zijn gemodelleerd op al bestaande pogingen om wetenschappelijke integriteit in woorden te vatten, zoals in de zes principes van de [Nederlandse Gedragscode Wetenschapsbeoefening](#): eerlijkheid & zorgvuldigheid, betrouwbaarheid, controleerbaarheid, onpartijdigheid, onafhankelijkheid en verantwoordelijkheid. Wij zouden overigens eerder spreken van regulatieve waarden (*epistemic virtues*) dan van onwrikbaar vastgelegde principes. Vanuit de wens de positie van de historicus te versterken hebben we ze bovendien ingekleurd met probleemgevallen die het in de afgelopen decennia in Nederland tot de rechter hebben gebracht.² Vaak gaat het daarbij om (het opeisen van) toegang tot bronnen en om beschuldigingen van plagiaat of smaad.

1. Eerlijkheid en zorgvuldigheid

Uitgangspunt

Historici beschouwen in de regel het historiografische debat als voldoende waarborg voor de betrouwbaarheid en degelijkheid van historisch onderzoek. Zij zien kritische reflectie en vooral ook de gehanteerde bronnenkritiek als de voornaamste methodologische correctiemechanismen in hun beroepspraktijk. Vaak sluiten we ons stilzwijgend aan bij de klassieke, Popperiaanse eisen van openbaarheid en *peer review*, waarvan meestal gemakshalve aangenomen wordt dat die in onze samenleving gegarandeerd zijn. Door deze vanzelfsprekende aanname van een democratische cultuur van gelijkheid wordt de rol van machtsverschillen in en om het historische beroepsveld nogal eens verwaarloosd.

Uitdaging

De beroepsgroep maakt zich zorgen over de afkalving van de klassieke voorwaarden van vrijheid van meningsuiting, toegankelijkheid van bronnen, archiefvorming en publicatievrijheid. De beoordelingscriteria van onderzoeksinstituten en hun financieringsmodellen zijn in toenemende mate gebaseerd op de kwantiteit van publicaties of de omvang van opdrachtonderzoek. Historici voelen zich vaak in een kunstmatig keurslijf van aanvraagmanagement gewrongen. Deze omstandigheden zetten de eerlijkheid en zorgvuldigheid in de geschiedwetenschap onder druk. Ze stellen ook de individuele professionele integriteit van de historicus op de proef.

2. Betrouwbaarheid en controleerbaarheid

Uitgangspunt

De historicus behoort in publiekelijk toegankelijke vorm rekenschap te geven van de door hem/haar gebruikte bronnen en methode. Expliciteren van en reflecteren op de drijfveren achter het onderzoek en op de gemaakte keuzes zijn onderdeel van de waarden van wetenschappelijke integriteit en openheid. Schatplichtigheid aan bestaand historisch onderzoek en samenwerking met andere historici in de totstandkoming van de gepresenteerde bevindingen worden vanzelfsprekend vermeld.

De werkwijze die historici gevolgd hebben moet te reconstrueren zijn door middel van *peer review*. Dat moet, net als het onderzoek en de publicatie daarvan zelf, kunnen plaatsvinden zonder professionele, financiële of welke andere vorm dan ook van belangenverstrengeling of opzettelijke obstructie.

Uitdagingen

De controleerbaarheid van bronnen die niet openbaar toegankelijk zijn, vormt een probleem voor de beroepsgroep. Een historicus moet zich allereerst als geschiedschrijver afvragen of

² Zie [de lijst](#) op <http://www.concernedhistorians.org>

het verstandig is wetenschappelijke uitspraken te doen op basis van bronnen die niet via *peer review* te controleren zijn. Daarnaast kan de beroepsgroep vragen stellen over de wijze waarop een historicus dergelijk bronmateriaal heeft gebruikt in het licht van de gekozen geschiedkundige methode.

Historici die voor hun onderzoek gebruik maken van interviews en van afgeschermd of zelf samengestelde databases hebben nu geen richtlijnen waarop zij terug kunnen vallen voor vragen omtrent het spanningsveld tussen privacy, auteursrecht, beroep op geheimhouding en de (on)mogelijkheid tot controle van hun brongebruik door *peers*. Evenmin is er momenteel een staande praktijk voor historici met betrekking tot *informed consent*: het expliciet voorlichten van informanten over de aard van het onderzoek en de vraag naar toestemming voor het gebruik van 'hun' materiaal door derden. Mogelijk kan een code of een modelcontract op deze punten hulp bieden, al was het maar door morele druk uit te oefenen op instanties die oneigenlijk beperkende voorwaarden stellen aan inzage en gebruik van het door hen beheerde materiaal.

Het digitale tijdperk roept nieuwe problemen op. De beroepsgroep heeft belang bij het ontwikkelen van een standaard met betrekking tot het veiligstellen van documentatiemateriaal dat in de toekomst de basis zal vormen voor historisch onderzoek. Het is namelijk onzeker of nieuwe bewaar technieken garanties bieden voor toekomstige raadpleegbaarheid van bronnen. Keuzes omtrent het (selectief) bewaren die gemaakt worden door de producenten van dergelijk materiaal, ook door de historici zelf, dienen transparant te zijn, nu en voor toekomstige generaties historici. De digitalisering zet, paradoxaal genoeg, ook het recht om vergeten te worden op de agenda. Historici moeten zich beter toerusten voor deze nieuwe vormen van bewaren, ontsluiten en kritisch beoordelen van bronnen.

3. Onafhankelijkheid

Uitgangspunt

Het wetenschappelijk, cultureel en educatief handelen van historici vereist professionele autonomie. De beroepsgroep heeft het recht en de plicht te waken over die professionele autonomie in het bepalen van het belang en de waarde van historisch onderzoek en het daarop gefundeerde onderwijs. De collegiaal ingestelde beroepsgroep als geheel brengt de wetenschappelijke relevantie in een open en veilig debat tussen vakgenoten publiekelijk ter sprake. Natuurlijk staat het debat onder vakgenoten in nauw contact met de vragen die aan de geschiedwetenschap gesteld (maar niet opgelegd) worden vanuit het onderwijs en het publieke domein.

In alle beroepsmatige rollen die professionele historici kunnen vervullen, horen vrijheid van (ge)weten en veiligheid van beroepsmatig handelen ten grondslag te liggen aan de dagelijkse praktijk. De bereidheid tot het delen van kennis in een open en eerlijk debat hoort het richtsnoer te zijn dat alle historici volgen. Daartoe moet de beroepspraktijk zodanig zijn ingericht dat de historicus in staat wordt gesteld aan deze eis te voldoen.

Uitdagingen

Historici organiseren zich in onderzoeksgroepen die verward kunnen zijn in financiële wedijver om onderzoeksubsidies en opdrachten binnen te halen. Er zijn zorgen omtrent de wetenschappelijke onafhankelijkheid van onderzoekers binnen dergelijke groepen. Mogen groepsleden contractueel verplicht worden bepaalde onderzoeksvragen te beantwoorden, dan wel te laten rusten met het oog op een goede verstandhouding met de opdrachtgever? De verharde concurrentiestrijd zet de collegialiteit en integriteit van historici onder druk. Een meer kritisch-reflectieve en zelfbewuste beroepsgroep kan effectief tegenwicht bieden aan een dergelijke tendens.

Individuele historici werken steeds vaker als ZZP-er aan onderzoek in opdracht (overheid, bedrijfsleven, semipublieke sector, belangenorganisaties). De toenemende betrokkenheid van opdrachtgevers bij de opzet en uitvoering van geschiedwetenschappelijk onderzoek mag

de onpartijdigheid van historici niet ondermijnen. Ook hier kan het bestaan van modelcontracten onderzoekers ruggensteun verlenen.

In het geschiedenisonderwijs is autonomie een belangrijke waarde. Een docent geschiedenis streeft naar de ontwikkeling van de zelfstandigheid en mondigheid van zijn of haar leerlingen. Geschiedenisonderwijs draagt bij aan de vorming van moreel verantwoordelijke burgers, met als specifieke kernwaarden kennis van en reflectie op het verleden, gevoed door nieuwsgierigheid en betrokkenheid. Een dergelijk historisch perspectief geeft diepgang aan het innemen van culturele en politieke standpunten. Een dwingend van hogerhand opgelegd curriculum, dat gedetailleerd voorschrijft wat onderwezen moet worden, wordt ervaren als strijdig met de vrijheid van onderwijs. Dit vrije historische perspectief wordt bedreigd door [nieuwe plannen over het onderwijs](#) in burgerschap.³

4. Verantwoordelijkheid

Uitgangspunt

De beroepsgroep is collectief verantwoordelijk voor de kwaliteit van de beroepsbeoefening en dient te voorkomen dat regels en controlemechanismen hieromtrent van buitenaf worden opgelegd. Historici zijn graag bereid tot het afleggen van verantwoording over de in alle vrijheid gevolgde werkwijze, zowel aan beroepsgenoten als in het publieke domein.

De maatschappelijke functie van professionele historici is groot. Discussie over historische waarheidsvinding en de representatie daarvan in het publieke en het professionele domein vindt op allerlei verschillende, elkaar overlappende podia plaats. Historici geven zich rekenschap van de mogelijkheid en (on)wenselijkheid van hun optreden als professional en zij bepalen zelf de grenzen daarvan.

Uitdagingen

Het verhelder van de grenzen van de beroepsidentiteit kan professionele historici helpen bij de vraag wanneer zij als vertegenwoordiger van de beroepsmatige standaarden de publieke arena willen betreden. Meer helderheid over de professionele beroepsidentiteit kan bovendien de maatschappelijke relevantie van de geschiedwetenschap als zodanig beter voor het voetlicht brengen.

Docenten in het geschiedenisonderwijs zijn verantwoordelijk voor het op peil houden van hun deskundigheid. Een arbeidscontract of register met rechten en plichten kan docenten wellicht helpen aan deze verantwoordelijkheid te voldoen door onderwijsinstanties te wijzen op hun plicht tot het leveren van de noodzakelijke voorwaarden.

De historicus moet te allen tijde in staat zijn de samenleving deelgenoot te maken van zijn twijfels over of verzet tegen op welk podium dan ook opgeroepen geschiedbeelden. Daarbij moet hij of zij kunnen optreden zonder angst voor repercussies of sancties van overheidswege, vanuit de werkgever of vanuit wetenschappelijke gelederen. Deze randvoorwaarden stellen leden van de beroepsgroep in staat een bijdrage te leveren aan voor de samenleving onontbeerlijke waarden als relativiseringsvermogen en empathie. De geschiedwetenschap is een constante, kritische dialoog over verleden, heden en toekomst, zowel onder vakgenoten als met de bredere samenleving. Ze vervult daarmee een morele publieke functie door de huidige samenleving betrouwbare informatie en weloverwogen duiding te bieden.

³ Zie voor het visiestuk dat de VGN schreef in reactie op het rapport **Ons onderwijs 2032 (Platform Onderwijs 2032)** <http://www.vgnkleio.nl/content/uploads/2016/03/BoekjeCongres2016.2.pdf>. Voor meer debat zie <http://www.vgnkleio.nl/vgn/onderwijs-2032/> en <https://www.historici.nl/groups/debat-over-het-geschiedenisonderwijs-nederland>

III – Eerste reacties

Een eerste peiling van het veld is op twee manieren gedaan. Ten eerste via de organisatie van drie bijeenkomsten onder de noemer [Criteria van Waarde in de Geschiedbeoefening](#), waar professionele historici afkomstig uit een breed scala aan beroepen, instellingen en bedrijven bijeen kwamen. Daar kwamen respectievelijk de thema's bewaarplaatsen, erfgoed en publieksgeschiedenis aan de orde. Verder zijn er individuele reacties binnengekomen op onze [oproep](#) om ethische dilemma's te melden.

Professioneel zelfvertrouwen

De meeste reacties van individuele professionals over de confrontatie met ethische dilemma's concentreren zich op problemen rond de basiswaarden die onder 1, 2 en 3 gegroepeerd zijn. De door respondenten gegeven voorbeelden liggen vooral op het gebied van betrouwbaarheid, controleerbaarheid en toegankelijkheid van bronnen, met speciale zorgen over de ontwikkeling van digitale oncontroleerbaarheid. Denk aan onzichtbare voorselectie, verborgen metadata en gebrek aan inzicht in achterliggende sturingsprogramma's. Bezorgdheid met betrekking tot de verantwoordelijkheid van historici voor hun informanten wordt ook vaak genoemd en kwam eerder al op het KNHG najaarscongres [Naar eer en geweten. Beroepsethiek en de persona van de historicus](#) naar voren.

Een belangrijke uitkomst van de discussiereeks *Criteria van Waarde in de Geschiedbeoefening* is dat de georganiseerde beroepsgroep de empiristische, Rankeaanse onschuld al lang voorbij is. Men had een open oog voor zwakke plekken in de huidige opleiding tot historicus. Daarin zou meer aandacht besteed moeten worden aan de werking van archieven, het beleid binnen musea en aan de dynamiek van publieksgeschiedenis (games, films, erfgoedprogramma's etc.). De opleiding tot het *métier* lijkt onvoldoende mee te ontwikkelen met de grote vragen ten aanzien van de vormgeving, ontsluiting en visualisering van (de bronnen van) het verleden.

Ondanks die zorgen valt op dat de meeste professionals - historici, archivariissen, conservatoren, bibliothecarissen - zichzelf methodisch voldoende geëquipeerd achten om deze problemen van historische techniek te lijf te gaan, zij het met enige twijfel over de informatievaardigheden die de technologische veranderingen vereisen. Problemen worden meestal toegeschreven aan de boze buitenwereld, die beperkingen dreigt te stellen aan de professionele handelwijze of van hogerhand ingrijpt en voorschrijft. Er is dus sprake van een sterk beroepsmatig zelfvertrouwen. Of dat helemaal terecht is? Wellicht is hier sprake van een *sophisticated* vorm van bedrijfsblindheid?

Maatschappelijk onbehagen

Het maatschappelijk zelfvertrouwen is minder groot. Er bestaan duidelijk twijfels over de publieke rol van professionele historici. Waar begint en eindigt onze maatschappelijke verantwoordelijkheid? Daarbij is de beroepsgroep bepaald niet naïef; het methodische zelfvertrouwen leidt niet tot een blinde vlek voor maatschappelijke beïnvloeding. Over het algemeen is er een duidelijk en theoretisch onderbouwd besef van de normerende invloed die historici hebben bij het bewaren, verzamelen, vernietigen en creëren van erfgoed. Dat men hier deel heeft aan een ruimer proces van culturele en politieke identiteitsvorming, wordt onderkend en erkend. Daarbij wordt inzicht in de maatschappelijke invloed die de nieuwe digitale historische genres uitoefenen, niet gemist. Op dit gebied, dat van de ruimere maatschappelijke verantwoordelijkheid en relevantie, is de zekerheid over de betamelijkheid van beroepsrollen minder uitgesproken dan op het uitvoerende, methodisch vertrouwde vlak.

IV – Concrete voorstellen

De werkgroep nodigt de beroepsgroep uit tot een systematische reflectie op de dilemma's van de beroepsethiek. Eén van de te bespreken punten blijft de vraag of professionele historici gebaat zouden zijn bij het opstellen van een eigen ethische code. Daarover wordt verschillend gedacht. Meer eensgezindheid is er over het formuleren van een aantal basiswaarden van waaruit historici idealiter werken. Daarnaast zijn er tal van andere praktische activiteiten die ons als historici op dit punt behulpzaam kunnen zijn. De werkgroep stelt voor om in het komend jaar het volgende te realiseren.

- Instellen van een KNHG-kennispunt beroepsethiek met als taken:
 - Sondering van problemen; ondersteuning waar mogelijk en gewenst.
 - Rubriek in BMGN en/of op KNHG-website.
 - Bieden van expertise over (nieuwe, digitale) privacywetgeving en bestaande beroepscode's.
 - Bieden van expertise met betrekking tot richtlijnen voor de archivering van voor historisch onderzoek gecreëerde bronnen en databestanden.

- Opstellen van een aantal basisdocumenten:
 - De werkgroep stelt voor een modelcontract op te stellen voor ZZP-ers in aansluiting op de reeds bestaande [richtlijnen](#). Hierin kunnen deze leden van de beroepsgroep steun vinden bij het waarborgen van hun wetenschappelijke integriteit tegenover hun opdrachtgevers.
 - De werkgroep stelt voor om een model te ontwikkelen voor een toestemmingsformulier voor informanten in historisch onderzoek, inclusief archiverings- en openbaarmakingsclausules (*informed consent*).

- Instellen van een commissie archiefbeleid:
 - Historici voelen zich mede verantwoordelijk om duurzame archiefvorming te realiseren. De werkgroep stelt voor hiervoor een KNHG-archiefcommissie in het leven te roepen als aanspreekpunt voor beslissingen over vernietigen, bewaren, digitaliseren en ontsluiten. Het terrein van de commissie strekt zich ook uit tot het beheer van erfgoed en museumstukken.

- Organiseren van een voorjaarsconferentie over *digital history / e-history* en bronnenkritiek.

- Bijdragen leveren aan het debat over geschiedenis als schoolvak, ook in het licht van [nieuwe plannen](#)⁴ tot vakoverschrijdend onderwijs en '*21st century skills*'.

Op basis van deze activiteiten, waarbij idealiter het hele beroepsveld betrokken is, wordt tijdens de Historicidagen van 2017 het debat voortgezet.⁵ Het ligt in onze bedoeling om het punt van de beroepsethiek tot een vast onderdeel te maken van Jaarcongres en Historicidagen.

⁴ Zie noot 3

⁵ KNHG neemt als beroepsorganisatie van Nederlandse historici, in samenwerking met tal van zusterorganisaties het initiatief voor de Historicidagen (Utrecht, 24-26 augustus 2017), een ontmoetingspunt voor alle professionele historici in Nederland. Meer informatie over het programma volgt rond 1 oktober 2016.